

Др Драган Ђукановић¹

Др Мина Зиројевић²

АУСТРОУГАРСКА И БАЛКАН:

УВОД У КРАХ...

Апстракт: У овом раду аутори анализирају однос Аустрије, а потом и Аустроугарске, према суседним подручјима и државама на Балкану од XVIII до почетка XX века. Зато они посебну пажњу посвећују тежњама Аустроугарске да непосредно, путем војних освајања, или захваљујући закључењу билатералних споразума и конвенција контролише непосредно окружење на Балкану јужно од Саве и Дунава. Аутори посебно наглашавају да се Аустроугарска унутар својих оквира налазила пред бројним изазовима изразито јаким етнонационализима, што је и резултирало коришћењем прилике да се након Првог светског рата (1918) године формира велики број нових држава на њеном подручју.

Аутори са посебном пажњом анализирају однос Аустроугарске према Србији и Босни и Херцеговини, а посебно након Берлинског конгреса 1878. године. У том контексту они констатују да је окупација, а потом и анексија Босне и Херцеговине у наведеном периоду била велики изазов за аустроугарску политику, као и да су се односи између Србије и Аустроугарске мењали у зависности од тога да ли је у Београду владала династија Обреновић или династија Карађорђевић. Ипак, аутори закључују да званична Србија није у сарадњи са Младом Босном директно организовала Сарајевски атентат (1914). На крају рада они нализирају како данас, век касније, изгледају последице Првог светског рата, односно статус "немачког фактора", такозвано српско национално питање, као и какав је данашњи положај Аустрије и Мађарске као некадашњих окосница двојне монархије.

Кључне речи: Аустроугарска, Балкан, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска, Први светски рат

Контекст

Приближавање било које годишњице или јубилеја на простору Балкана увек поново отвара старе политичке и историјске дискурсе. Слично је и са отпочињањем Првог светског рата и свакако једним од најзначајнијих догађаја прве половине протеклог века – Сарајевским атентатом. Овај догађај, у којем су живот изгубили аустроугарски престоло-

¹ Др Драган Ђукановић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд. Е-mail: dragandjuk@yahoo.com. Рад је реализован у оквиру пројекта "Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти" Министарства просвете, науке и технолошког развоја, бр. ОИ179023.

² Др Мина Зиројевић, научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд, Е-mail: mina.zirojevic@gmail.com. Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту "Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање". Пројекат број 179031, који финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014.

наследник Франц Фердинанд (*Franz Ferdinand von Habsburg*) и његова супруга Софија (*Sophie Chotek von Chotkowa*), а који се догодио 28. јуна 1914. године, свакако је темељно уздрмао дотадашњи међународни поредак и проузроковао крај једне етапе, која се неретко назива *La Belle Époque*. То подразумевала коначни нестанак са европске политичке карте четири царевине – Аустроугарске, Отоманске империје, Руског и Немачког царства.

Изразито заоштрени међународни односи почетком XX века условили су да бројни, тада утицајни, актери у Европи у потпуности рedefинишу своје односе као и на то да почне Први светски рат, чије су последице биле видљиве након 1918. године. Аустроугарска се у наведеном раздобљу суочила са бројним проблемима и евентуални покушаји да се она рedefинише у сложеној држави (вишечлану етнофедерацију) нису дали резултате. Евидентно је да је погодба између Аустрије и Угарске из 1867. године више није била адекватан оквир за решавање све сложенијих међуетничких односа у овој земљи. Наиме, изразито јаки национални покрети Мађара, Словака, Чеха, Хрвата, Словенаца, Срба, Словенаца, Румуна, Украјинаца и других народа већ су умногоме делегитимисале тадашњу конститутивну и легитимацијску форму Хабзбуршке монархије. Према Алену Тејлору (*Alan Taylor*) око 45% становништва Аустроугарске почетком XX века чинили су Словени, Немци 23%, Мађари 19%, Румуни 6%, а сви остали тек око 2,5%.³ То је показала и чињеница да је након Првог светског рата дошло до настанка нових етнонационалних држава на подручју некадашње Аустроугарске (Аустрије, Мађарске, Чехословачке, Румуније, Западне Украјине, Пољске и проширење Краљевине Србије на југу царства и настанак краткотрајне Државе Словенаца, Хрвата и Срба). Аустроугарска се, дакле, распала крајем 1918. године и на њеном тлу је изникао велики број нових националних држава. Она је суштински престала бити погодан оквир за заједнички живот више од двадесет различитих етничких заједница, које су у њеном распаду виделе могућност за ново дефинисање својих статуса у оквиру ексклузивно својих држава.

Данас веома актуелна дебата о томе да ли би се Први светски рат избегао да није било Сарајевског атентата 1914. године, као и да ли би ток историје одредио нову политичку карту Европе оптерећују и исцрпљују бројне историчаре, социологе, правнике и друге експерте. У овом раду ћемо указати на то какви су били односи Хабзбуршке монархије према Балкану, са посебним освртом на покушаје јачања и очувања властите доминације у овом региону након XVIII века. Колико је Аустроугарска хтела ширити партнерства са суседним државама, колико је покушавала утицати на њихов развој, како је пратила тежње балканских народа за националним ослобођењем, а пре свега од стране Отоманске империје – биће то само неке од тема које ће се проблематизовати у овом чланку.

Хабзбуршки продори на балкан током XVIII века

Дугогодишњи покушаји Хабзбуршке монархије да продре на Балкан, односно јужно од реке Саве и Дунава, и да се на тај начин сузбије утицај Отоманског царства, били су евидентни посебно током XVIII века. Свакако најзначајнији покушаји су били између 1717. и 1719. године, када су биле успостављене Краљевина Босна (*Regni Bosniae Pars*) и Краљевина Србија (Трибалија) за време великог похода војних снага Еугена Савојског (*Eugen von Savoyen*). Наиме, Аустрија се умногоме проширила на просторе северне Босне и северне делове данашње уже Србије. Такође, у истом походу био је заузет и Банат чиме је учвршћена нова геостратешка позиција Аустрије у региону Подунавља.

³ А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија: 1809-1918*, Слио, Београд, 2001, 300.

Краљевина Босна, под Аустријском окупацијом, обухватала је северне делове данашње Босне и Херцеговине, односно Посавину и Семберију. Она је Пожаревачким миром (1718) била призната као део Хабзбуршке монархије, али је након 1739. поново постала део Отоманског царства, а након чега је уследило значајно исељавање пре свега римокатоличког становништва из околине Тузле и већих делова Босанске посавине.

Истим походом Еугена Савојског на Београд (1717) и на северне делове Србије била је 1718. године утемељена Краљевина Србија (нем. *Königreich Serbien*), која је била под непосредним покровитељством Хабзбуршке монархије. Аустријски цар из династије Хабзбург уједно је носио и титулу "краља Србије", а стварна власт била је у рукама војне управе и гувернера. Хабзбуршка Краљевина Србија обухватала је подручје Београда, Мачве, Поцерине, Подгорине, већи део Шумадије (околина Крагујевца), као и делове Поморавља од Јагодине до Пожаревца. Администрација тадашње Краљевине Србије од 1720. била је поверена гувернеру, који је имао сва овлашћења поверена од стране аустријског цара. У наведеном временском раздобљу постојала је и посебна административна подела на дистрикте/округе, а Србија је имала и властите оружане снаге. Након 1739. године поново се над овим деловима Србије успоставља отоманска власт у складу са Београдским миром, али ослањање српских побуњеника на Аустрију није престало. Наиме, захваљујући краткотрајном устанку и успостављању тзв. Кочине крајине у временском раздобљу од 1788. до 1791. године у централним деловима Шумадије и Поморављу била је успостављена власт српских побуњеника.⁴ Ово се дешавало у раздобљу последњег аустријско-турског рата, а који је прекинут миром у Свиштову почетком августа 1791. године.

У наредном временском раздобљу није било значајнијих покушаја да се успостави власт Хабзбуршке монархије јужно од Саве и Дунава војним заузимањем, али је од Беча била дата подршка српским устаницима у Првом (1804) и Другом српском устанку (1815) да се установи нови вид државности Србије, као и да се она одвоји од Отоманске империје. Продор Хабзбуршке монархије ка југу био је евидентан тек после 1878. године, односно након Берлинског конгреса, када су и званично међународно признате Кнежевина Србија и Кнежевина Црна Гора.

Карта бр. 1: Аустроугарска монархија

Извор: Интернет,

<http://www.cee-portal.at/CEE%20PORTAL%20WEBSITE/History%20English.htm>, 15. јануар 2014.

⁴ Вид.: В. Ђоровић, *Историја Срба*, Публик практикум, 2. издање, Београд, 2005, стр. 504–9.

Нове околности на балкану у XIX веку и Хабзбуршка монархија

Јужнословенске земље су у различитим периодима потпале под власт Хабзбуршке монархије. *Хрватска* је још од 1102. године била у персоналној унији са Мађарском (1102-1526. са извесним краћим прекидима), а касније је постала и део Хабзбуршке монархије (1526-1818). У временском раздобљу након успостављања Аустроугарске током 1868. године била је створена Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација (нем. *Königreich Kroatien und Slawonien*) са властитим Сабором, владом и баном. У циљу што боље одбране Хабзбуршке монархије у оквиру данашње Хрватске и на територији Војводине била је створена Војна крајина.⁵ Ови погранични делови Аустроугарске према Отоманском царству били су углавном настањени Србима насељеним из других делова суседне царевине, али је Војна Крајина 1881. године била припојена Краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији и *de facto* престала да постоји. На овај начин су и етнички Срби интегрисани у потпуности у састав данашње Хрватске, а њихови покушаји да током распада некадашње југословенске државе (1991-1995) успоставе одређени вид територијалне аутономије на овом подручју у оквиру тзв. Републике Српске Крајине нису дали никакве резултате.⁶ Овим је, у историјском контексту, суштински минимализован српски етнички корпус на територији данашње Републике Хрватске и поред чињенице да су они били конститутивни народ у овој бившој југословенској републици од 1945. до 1990. године.

Карта бр. 2: Војна крајина у Хабзбуршкој монархији

Извор: Интернет,

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/Militargrenze%2C_Wojwodowena_und_Banat.jpg, 15. јануар 2014.

Некадашња јужна Угарска, данашња *Војводина* и Банат у потпуности су потпале под хабзбуршку власт након Карловачког (1699) и Пожаревачког мира (1718). Доминантно настањено Србима, ово подручје је добило одређену врсту територијалне аутономије тек после избијања мађарске револуције, односно 1848. године. Наиме, проглашење Српске војводине на Мајској скупштини 1848. у Сремским Карловцима било је

⁵ Х. Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Слио, Београд, 2008, стр. 55–58.

⁶ Д. Ђукановић, "Територијализација етничности на подручју некадашње Југославије: између аутономије и сепаратизма", *Међународна политика*, год. LVII, број 1122, Београд, 2006, стр. 14–25.

признато од стране двора у Бечу, али се овоме оштро сукобљавао нови револуционарни и националистички мађарски покрет који је своју афирмацију видео у потирању посебности свих најпре словенских народа у окружењу (Хрвата, Срба, Словака и осталих).⁷ Иако је 1849. године било успостављено Војводство Србија и Тамишки Банат, с седиштем у Темишвару, ова територија, односно територијална аутономија је 1860. године била подељена између Аустрије (Срем) и Мађарске (Банат, Бачка и Барања) и такав њен статус је остао до окончања Првог светског рата 1918. године.⁸ Српски интелектуалци и православно свештенство су током XIX века показивали значајно незадовољство властитим статусом у Хабзбуршкој монархији, што је неретко резултирало и јачањем сепаратистичких тенденција посебно након стицања независности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу 1878. године.

Војводина је тако постала подручје потенцијалних сукоба и нестабилности и само још један рубни део Аустроугарске монархије у којем је могло доћи до значајнијих противљења централној власти. Ово се односи и на северне делове данашње Италије, Галицију, Буковину, итд.

Босна и Херцеговина, као *corpus separatum*, унутар Аустроугарске имала је посебан административни статус и није била, за разлику од остатка земље, територија у искључивој надлежности нити Беча, а нити Пеште.⁹ Напротив, Босна и Херцеговина је после 1908. године и анексије од стране Аустроугарске, чему је претходила окупација 1878. године након Берлинског конгреса, постала засебно административно подручје са иначе веома сложенем етничком структуром.¹⁰ И поред значајних тадашњих модернизацијских помака у Босни и Херцеговини, попут јачања саобраћајне инфраструктуре (посебно железница) и нових ефикаснијих модела јавне управе, Аустроугарска није успела обуздати нарастајуће национализме православних Срба, локалног муслиманског становништва и Хрвата римокатолика. Напротив, идеје о јединственој босанској нацији и босанском језику, који би надилазили постојеће етничке поделе, а које је спроводио Бењамин Калај (*Benjamin Kallay*), управник Босне и Херцеговине 1882. до 1903. нису дале жељене резултате.¹¹ Напротив, Аустроугарска је веома брзо напустила овај концепт. Ово се може правдати тежњама тамошњег српског становништва да ојача своје везе са Краљевином Србијом, а посебно након 1903. године када владајуће структуре у Београду усвајају концепт уједињења свих Срба на Балкану у једну државу.

Дубинско незадовољство аустроугарском влашћу, као и положајем Босне и Херцеговине у двојној монархији, утицало је да се код млађих припадника тамошња три народа радикализује ослободилачки покрет, а у циљу ослобођења од, како су сматрали, наметнуте им власти (1907. године настаје организација *Млада Босна*). Штавише, Босна и Херцеговина се захваљујући својој етничкој сложености и евидентним антагонизмима између доминантних етничких заједница могла сматрати свакако једном од најнеуралгичнијих тачака Аустроугарске монархије.

⁷ В. Ћоровић, *Историја Срба*, Публик практикум, 2. издање, Београд, 2005, стр. 596–608.

⁸ *Ibid.*, 608.

⁹ Вид. М. Имамовић, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitek Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Сарајево, 1976.

¹⁰ М. Глени, *Балкан 1804-1999 (национализам, рат и велике силе)*, Први део, Самиздат Б92, Београд, 2001, 170–173.

¹¹ В. Ћоровић, 677–678.

Црна Гора, као једина балканска држава, која је имала континуитет у односу на средњовековни период, имала је различите етапе у односу према суседној Аустроугарској. Владика Петар II Петровић-Његош одбио је руске предлоге да се Бока Которска и делови приморја 1806. године врате под власт Аустрије, али је то ипак учињено на Бечком конгресу (1815). Његов наследник на црногорском трону књаз Данило Претовић-Његош због страха од одмазде Аустрије током своје владавине забранио је четовање по Боки Которској и деловима будванског приморја. Последњи црногорски владар из династије Петровић-Његош – краљ Никола I углавном ослоњен на политику Царске Русије и занесен идејама панславизма није у Аустроугарској видео пожељног партнера. Почетком XX века, краљ Никола I поступно је редефинисао и радикализовао своју спољну политику и након окончања балканских ратова умногоме је заострио односе са Аустроугарском и заправо своју судбину везао за суседну Краљевину Србију и њена стремљења на Балкану.

Србија у првом и другом устанку и интереси званичног Беча

Хабзбуршка монархија је након Првог српског устанка (1804) покушавала остварити што јачи утицај у наново обновљеној Србији. Међутим, српски владари су се различито односили према суседној империји, покушавајући у појединим временским раздобљима да се више ослањају на царску Русију. Аустрија је, са друге стране, на сваки начин покушавала да под одређени вид контроле стави нову и младу српску државу.

Припреме за Први српски устанак (1804) пратила је и набавка наоружања из суседне Аустрије, непосредно пред његово избијање, а Отоманска империја се прибојавала да ће суседна Аустрија директно подржати српске устанике. Вожд Карађорђе имао је визију јасније сарадње са Аустријом, укључујући и њену директну подршку устаницима. Међутим, Аустрија је, услед проблема у вези са ратовима са Наполеоном, те не желећи да отвара нови сукоб са Портом, то одбила. Након овога српски су устаници одлучили да подршку траже од Русије. Неуспех Првог српског устанка значио одлазак његових челника, на челу са Карађорђем у Аустрију 1813. године.

Пропаст Првог српског устанка и поновно јачање Отоманске империје на овом подручју ослабили су видно утицај Аустроугарске монархије. То је на одређени начин и утицало да кнез Милош Обреновић, вођа Другог српског устанка (1815) на одређени начин ревидира дотадашње ослањање на Русију и Аустрију и отпочиње дуге преговоре о статусу Србије са Портом. Зато је после ових преговора Србија успела да 1830. године у складу са Хатишерифом добије аутономију, а пет година касније донет је и први српски конститутивни акт.¹² Кнез Милош Обреновић је на одређени начин направио еквиливанс према Русији и Аустрији, али је захваљујући њему слој српске грађанске класе у настајању образован, како у Аустрији и Угарској, тако и у Немачкој.

Нови српски кнез, Михаило Обреновић, као и његов отац Милош, није неговао ближе односе са бечким двором, али је имао подршку Аустрије у акцији ослобођења Београда, Ужица и Соко града 1867. године. Михаилов је, дакле, основни циљ био ослобођење од отоманске власти и поступно јачање српске државности, али је у културни живот тадашње Србије успео да уведе бројне "тековине" преузете из суседне Хабзбуршке монархије. Модернизација администрације, нова динамика културног живота, одлазак на шко-

¹² *Ibid.*, 576–580.

ловање у иностранство образоване омладине, а пре свега у Аустрију, обележило је Михаилову владавину.

У првим деценијама изградње српске државе током XIX века Србија је покушавала да своје ослободилачке тежње оствари у сарадњи са царском Русијом и Аустријом. Међутим, евидентно је да су ове силе водиле више рачуна о односима са Отоманским царством, а да су Србију подржавале само у мери у којој нису угрожавале властите интересе.

Аустрија је, истовремено, имала посебне интересе у Босни и Херцеговини, што је потврђено и након 1878. године окупацијом ове територије, као и у Санцаку, где је Аустроугарска имала своје војне гарнизоне од 1879. до 1908. године и на одређени начин вршила двојну власт са Отоманским царством.¹³ Овај регион је имао посебан геостратешки интерес за Аустроугарску, што потврђује и текст Тајне конвенције између Србије и Аустроугарске (1881), али и претходно постигнути Протокол о Балкану у погледу сфера интереса на Балкану,¹⁴ који је закључен уз Тајни споразум између Аустроугарске, Немачке и Русије 1881. године (Тројецарски савез).

Тајна конвенција 1881. године: између вазалства и "стратешког" партнерства

Значајан заокрет у спољној политици Србије према тадашњим великим силама настаје непосредно уочи и током Берлинског конгреса 1878. године. Тадашњи министар иностраних послова Србије, Јован Ристић је са Бечом и Будимпештом непосредно пре овог конгреса постигао договор о будућим односима са Аустроугарском. Такође, овај договор је подржала и Немачка, а њиме се Србија обавезала да ће изградити железничку пругу од Београда до Ниша, затим закључити посебан уговор о трговини, где ће Аустроугарска имати повлашћени статус, као и да ће касније ући у форму царинске уније са монархијом.¹⁵ Такође, Србија је требала да допусти додатне радове у Тердапској клисури, а како би се обезбедила већа сигурност пловидбе реком Дунав. Као корист од наведених договора, Аустроугарска и Немачка су подржале ширење Србије изван својих тадашњих граница у правцу југоистока, али са нагласком да се то не односи на Новопазарски санџак.¹⁶

На овај начин тадашњи кнез, а потом уз превасходну сагласност Аустроугарске и краљ Милан Обреновић покушао је да у договору са тзв. немачким фактором понајпре осигура одрживост српске државе, као и њено територијално проширење. Србија је тако добила наклоност од стране Беча везано за евентуално проширење на територију данашње Македоније. Међутим, свакако најзначајнији потез краља Милана Обреновића било је закључење Тајне конвенције Србије са Аустроугарском, 28. јуна 1881. године.¹⁷ Њен садржај је био вешто чуван од српске јавности и тадашње власти Народне радикалне странке и њеног пред-

¹³ М. Ф. Петровић, "Аустроугарска политика и пропаганда у Старој Србији до Првог свјетског рата", *Брезнички записи*, Пљевља, 2002, 26–44.

¹⁴ "(Тајни) тројецарски савезни уговор Аустроугарске, Немачке и Русије", Берлин, 18. јун 1881, објављено у: М. Стојковић (прир.), *Балкански уговорни односи: 1876-1996*, Том I, ЈП "Службени гласник", СЈУ "Међународна политика", Београд, 1998, 175–177.

¹⁵ М. Стојковић (прир.), 179.

¹⁶ *Ibid.*, 179.

¹⁷ "Тајна конвенција између Србије и Аустроугарске", 28. јун 1881, објављено у: М. Стојковић (прир.), 177–179.

седника Владе, Николе Пашића. За постојање ове конвенције нису знали ни Стојан Новаковић и челници кнезу политичке веома блиске Напредне странке.

Водећи интерес Аустроугарске био је да спречи било какву реакцију суседне Србије у случају анексије Босне и Херцеговине, у којој је православно српско становништво чинило значајан део. Ипак, овом конвенцијом Аустроугарска је обећала пуну подршку њеној тадашњој династији Обреновић, као и добијање статуса краљевине за тадашњу Кнежевину Србију.¹⁸ У том смислу била је обећана подршка краљу Милану Обреновићу и његовој династији у тадашњој међународној јавности. Обе стране су се овим когументом узајамно обавезале да ће водити "пријатељску политику" и да ће у њиховим односима владати "стални мир и пријатељство".¹⁹

Штавише, Аустроугарска се упоредо обавезала да "помогне интересе Србије код других европских влада",²⁰ али под условом да она не закључује политичке и војне уговоре са другим чиниоцима тадашње светске политике. На војном плану било је предвиђено и да се успостави интензивна војна сарадња двеју држава, као и да ће Аустроугарска штитити Србију од евентуалних војних напада.²¹ На овај начин било је предвиђено да укупно буде било војних напада на Аустроугарску Србија очува неутралан статус, а посебно према Босни и Херцеговини и Новопазарском санцаку.²² Као и у складу са претходним договором Аустроугарска је подржала ширење Србије у правцу југа, али је обећала и дипломатску подршку с тим у вези.²³

Дакле, Тајна конвенција између Србије и Аустроугарске је представљала покушај да се прилике на Балкану консолидују у периоду евидентног слабљења Отоманске империје. Зато је Србији била веома значајна подршка свог суседа, а краљ Милан Обреновић је након абдикације 1889. године обезбедио њено важење до пунолетства свог сина краља Александра Обреновића.²⁴ Штавише, 1887. године додат је један члан у Тајну конвенцију да ће Аустроугарска осигурати интересе династије Обреновић, што је било од великог значаја имајући у виду сталне претензије следбеника Карађорђевића да на српски престо доведу припаднике ове династије.

После одласка са власти краљ Милан Обреновић као "гроф од Такова" до 1901. године живи у западној Европи, али умире у Бечу. У исто време, односно 1901. године, долази до истека важности Тајне конвенције између Србије и Аустроугарске, а краљ Александар Обреновић није схватио значај њеног продужења због сталних измена спољнополитичких приоритета и циљева – од усмерености ка Русији до подршке суседима.²⁵

Професор Правног факултета у Београду, Живојин Перић, један од оснивача Напредне странке и након одвајања једног крила из ове партије водећи идеолог Српске конзервативне странке (1909), у јеку расправа о неопходности уједињења свих Срба у једну државу, што је била доминантна идеја организације са колоквијалним називом

¹⁸ *Ibid.*, члан 2, став 2, члан 3.

¹⁹ *Ibid.*, члан 1.

²⁰ *Ibid.*, члан 4.

²¹ *Ibid.*, члан 5.

²² *Ibid.*, члан 5.

²³ *Ibid.*, члан 7.

²⁴ М. Стојковић (прир.), 179.

²⁵ В. Ћоровић, 683–684.

Црна рука (Уједињење или смрт), предлагао је да понајпре дође до обједињавања српских националних територија (Краљевина Србија и Србима настањене области суседне Аустроугарске), а да се потом путем међудржавног уговора створи "један велики федеративни систем",²⁶ односно да Србија уз Аустроугарску оснује тројну федерацију. Међутим, ове идеје изнете непосредно уочи и током Првог светског рата, а посебно у београдској *Политици* током окупације 1915. године, нису имале одјека у широј јавности.²⁷

Аустроугарска је, после смене династије Обреновић у Србији 1903. године више пута указивала да не подржава идеју о уједињењу српског становништва на властитој територији, односно у деловима Хрватске, Босни и Херцеговини, Војводини, Боки Которској и будванском приморју. Недавно представљено писмо Оскара Поћорека (*Oskar Potiorek*) гувернера Босне и Херцеговине упућено 28. маја 1913. године тадашњем министру финансија Аустроугарске, Леону Билинском (*Leon von Biliński*) указује на сталну тенденцију ове државе да се са Србијом закључе билатерални споразуми, који би представљали увод у царинску, војну и политичку унију. Поћорек је, наиме, у овом писму предложио да се "Србија начини безопасном на тај начин, што би се сјединила са Монархијом бар у облику једне трговинске, царинске и војне конвенције..."²⁸ Дакле, и овде видимо покушај да се реafirмишу основна начела Тајне конвенције између Србије и Аустроугарске из 1881. године и то непосредно пред избијање Првог светског рата.

После смене власти у Београду Мајским превратом 1903. године, Аустроугарска је у династији Карађорђевића и њеној националној политици према Србима у овој држави видела опасност од подстицања сличних сепаратистичких идеја и покрета на рубовима царства. Покушаји Аустроугарске да се са Краљевином Србијом закључи споразум у области трговине, довео је до "царинског рата" 1906. године који је умногоме ослабио и онако крхку и доминантну пољопривредну структуру земље.²⁹ Проналажење нових економских партнера Србије у Европи није могло да надомести евидентне губитке од "царинског рата" са суседном Аустроугарском. Овакво стање превазиђено је, ипак, 1910. године потписивањем новог споразума између Србије и Аустроугарске.

Након успостављања своје окупационе власти у Краљевини Србији, Аустроугарска и Немачка су тежиле да, према појединим италијанским изворима, 1916. године поново успоставе власт династије Обреновића, и то довођењем на власт Ђорђа Христића (Обреновића), ванбрачног сина краља Милана и супруге његовог некадашњег министра Милана Ф. Христића, Артемизе.³⁰ О Ђорђу Обреновићу је бечка штампа често писала као о потенцијалном престолонаследнику, а посебно *Die Zeit*.³¹ Он је, након смрти

²⁶ Цитат: В. Крестић, Р. Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, "Књижевне новине", Београд, 1991, 496.

²⁷ *Ibid.*, 496.

²⁸ Интегрални превод овог писма објављен на Интернет страници *Нове српске политичке мисли* – "Документи: О могућем рату са Србијом – о Србима, Хрватима и муслиманима: Писмо Оскара Поћорека из 1913. године", Београд, 6. јануар 2014, Интернет, <http://www.nspm.rs/dokumenti/otmogucem-ratu-sa-srbijom-o-srbima-hrvatima-i-muslimanima.html>, 15. јануар 2014.

²⁹ Видети део "Од Свињарског рата до балканских ратова", у: Х. Зундхаузен, 230–243.

³⁰ "Proclaim new Serb King? – Italian Story That Teutons Have Chosen Natural Son of Milan", *New York Times*, New York, 13 January 1916.

³¹ Вид. В. Казимировић, "Три или пет Обреновића", *Глас јавности*, Београд, 14. април 2003, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/14/srpski/F03041301.shtml>, 15. јануар 2014.

краља Милана, био усвојеник веома утицајног мађарског грофа Еугена Зичија (*Eugen Zichy*), који је до смрти био близак пријатељ бившег српског краља, а иначе веома утицајан на двору у Бечу. Ђорђе Обреновић није прихватио српски трон у време окупације и преминуо је у Мађарској 1925. године у свратишту за сиромашне. Његова биографија остала је тако велики изазов за српске историчаре.

Карађорђевићи и Аустроугарска - хронологија пред почетак војних сукоба

Династички сукоби у Србији између присталица династија Обреновић и Карађорђевић током XIX века готово су у потпуности поделиле и тадашњу јавност земље на увек малобројније, али неретко утицајније "аустрофиле" и "русофиле". Ова линија поделе остала је, са извесним модификацијама, актуелна до данас у Србији. Овакве спољно-политичке расправе на бројне су изазове ставиле последњег владара из династије Обреновића – краља Александра, који је покушавао у одређеним тренуцима своје владавине да се приближи Русији, али се, са друге стране, покатака одокретао, или боље рећи враћао, Аустроугарској.³²

Мајски преврат у Србији 28. маја 1903. године на власт је довео групу официра превратника у организацији под називом Уједињење или смрт, односно Црна рука. Ова прилика је искоришћена и да се из егзила у Швајцарској доведе унук војводе Карађорђа – Петар Карађорђевић. Иако поједине интерпретације савремене историје Србије период његове владавине од 1903. до 1914. године називају "златним добом" парламентарне демократије и развоја људских права, треба указати на чињеницу да је милитаристичка организација Црна рука имала доминантан утицај у друштву, између осталог и кроз потпуну контролу јавне сфере.³³

Штавише, новокрунисани краљ Петар Карађорђевић је подржавао идеје о свесрпском уједињењу на Балкану у једну унитарну државу. Поделе између снага окупираних ка Русији и ка "западу" у Србији (напредњаци и либерали) су постепено превазиђене у корист русофила и снага које су се залагале за што хитније уједињење "српства" не уважавајући тадашњи међународни поредак и опасности које су вребале од стране великих суседа, а пре свега Аустроугарске. Црна рука, као војно-политичка организација имала је у свом програму циљ обједињавања тадашње Србије са Црном Гором, Босном и Херцеговином, Косовом, Македонијом, Хрватском и Славонијом, Војводином и већим делом Далмације.³⁴ Она је на одређени начин представљала континуитет са сличним аспирацијама Србије током краткотрајне владавине кнеза Александра Карађорђевића, оца краља Петра, када је у манифесту под називом "Начертаније", Илија Гарашанин истакао сличне амбиције.³⁵

Балкански ратови (током 1912. и 1913. године) допринели су да се Србија прошири на Новопазарски санџак, Косово и Македонију. Тада је успостављена и подела Македоније између Грчке, Бугарске и Србије. Војна пенетрација српских снага на подручје данашње Ал-

³² В. Ђоровић, 683–684.

³³ Х. Зундхаузен, 225–243.

³⁴ *Ibid.*, 232.

³⁵ И. Гарашанин, *Начертаније, Програм спољашње и националне политике Србије на крају 1844. године*, у: Н. Драгојловић, С. Сретеновић, Д. Ђукановић, Д. Живојиновић, *Спољна политика Србије: стратегије и документа*, друго издање, Европски покрет у Србији, Београд, 2011, 85–94.

баније била је осујећена од стране великих сила, а пре свега Аустроугарске, како би се спречио излаз Србије на Јадранско море (Лондонски мир, 1913). Македонско питање, односно сукоб Србије и Бугарске, допринео је да отпочне нови, односно Други балкански рат. Иако је Бугарска имала недвосмислену подршку Аустроугарске у овом сукобу, он је резултирао тиме тек да мали део Пиринске Македоније припадне Бугарској.³⁶

Охрабрени територијалним проширењима на југозапад и југоисток, односно ка Новом Пазару, Приштини и Битољу, српски интелектуални и националистички кругови у Београду, а пре свега структуре око организације Црна рука сматрале су да треба наставити са ширењем територије. У том смислу отпочела је и подршка младим револуционарима у Босни и Херцеговини, који су 1907. године основали организацију Млада Босна.³⁷ Босна и Херцеговина, и сама оптерећена бројним унутрашњим етничким поделама после анексије од стране Аустроугарске 1908. године, била је повољно тле за револуционарне идеје.³⁸ Незадовољство омладине у Босни и Херцеговини условило је и каналисање радикалних револуционарних идеја у Младој Босни, у којој су се окупили пре свега Срби, али и Муслимани и Хрвати.

И данас се воде бројне расправе о томе да ли је "Млада Босна" била одраз "великосрпских тенденција" или тек замeтaк идеје југословенства, односно ослобођења и уједињења јужнословенских народа. Међутим, несумњиво је да је званични Београд имао одређену врсту надзора над организацијом Млада Босна и њеним активистима. Ипак се не може извући закључак да је подржао организацију атентата на аустроугарског надвојводу Франца Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године. Немогуће је са овим атентатом повезати ни Владу Краљевине Србије на челу са Николом Пашићем.

За време суђења Драгутину Димитријевићу–Апису, лидеру Црне руке у Солуну 1917. године, због наводног покушаја атентата на регента Александра Карађорђевића, он је истакао да је имао контакте са припадницима Младе Босне и преузео је одговорност за Сарајевски атентат.³⁹ Штавише, на овом суђењу које је очигледно уследило уз одређени међународни притисак, Црна рука је означена као терористичка организација. Треба имати на уму да је Црна рука била тајна организација, те да се о њеним активностима није шире знало, што подразумева и да српска влада није имала увида у њену делатност. Ова организација је, говорећи савременим речником представљала одређени "отуђени центар моћи", чије активности нису надилазиле политичке институције и структуре тадашње Србије, већ је могло бити речи само о обрнутом процесу.

Очигледно је да је напад Аустроугарске на Србију (28. јул 1914. године) успео да рedefинише тадашњу политику европских сила и да доведе до првог ширег сукоба између централних (Аустроугарска и Немачка) и сила Антанте (Велика Британија, Француска и Русија). Овај рат је превазишао размере регионалне кризе и умногоме детерминисао светску политику током XX века. Захваљујући њему настао је читав један међународни, тзв. версајски поредак, а Европа је ушла у нову етапу, која није била лишена ревизионизма и реваншизма поражених, а пре свега Немачке, током протеклог века.

³⁶ Х. Зундхаузен, 234–237.

³⁷ *Ibid.*, 244.

³⁸ Реакције и у Србији на анексију Босне и Херцеговине су биле веома бурне. Вид. – "Протестна нота Србије великим силама поводом анексије Босне и Херцеговине", 7. октобар 1908, у: Н. Драгојловић, С. Сретеновић, Д. Ђукановић, Д. Живојиновић, 105.

³⁹ *Ibid.*, 245.

Двовековне дипломатске игре Аустрије, а касније и Аустроугарске, на Балкану иако су неретко представљале краткорочно бриљантне стратешке, тактичке и оперативне потезе нису допринеле стабилизацији и јачању ове земље. Напротив, очигледно је да је њена тежња за територијалним ширењем, као и дисперзијом свог утицаја на Балкану дугорочно довела у питање и њен опстанак и стварање услова за ширење непријатељства према другим тадашњим великим силама – Великој Британији, Русији и Француској.

Аустроугарска после Аустроугарске – идеје за обнављање

Аустроугарска је 1918. године престала да постоји, а на њеном тлу изникле су нове државе, као одраз тежњи народа који су у њој живели. Први светски рат тако је створио нову политичку мапу Европе и фактички избрисао велико и утицајно централноевропско царство – Аустроугарску. Штавише, бројни покушаји да се она у другим историјским околностима, као и у новом односу међународних релација обнови као Дунавска федерација или Интермариум у току Другог светског рата остали су безуспешни.

Идеја о стварању велике централноевропске конфедерације доминантно римокатоличких држава током Другог светског рата – *Интермариум*, у коју би биле укључене државе од Црног до Балтичког мора, као и од Јадрана до прибалтичких држава, а како би се обуздало потенцијално ширење Совјетског Савеза, није дала никакве резултате.⁴⁰ Међутим, некадашњи аустроугарски престолонаследник и веома утицајни немачки парламентарцац током Хладног рата, Ото фон Хабзбург (Otto von Habsburg) подржавао је ову идеју док је током Другог светског рата боравио у Сједињеним Америчким Државама. Наведена иницијатива имала је и значајну подршку Римокатоличке цркве.

Карта бр. 3: Пројекат Интермарум - Међуморје

Извор: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:467426-Tito-je-Stepincu-nudio-položaj>, 15. јануар 2012.

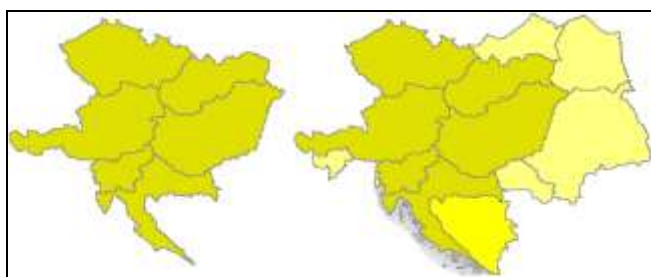
Успостављање нове Дунавске федерације данас активно заступају аустријски монархисти окупљени око Црно-жуте алијансе (нем. *Schwarz-Gelbe Allianz*).⁴¹ Она би

⁴⁰ Б. Субашић, "Тито је Степинцу нудио положај", *Вечерње новости*, Београд, 7. децембар 2013, Интернет, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:467426-Tito-je-Stepincu-nudio-položaj>, 15. јануар 2014.

⁴¹ "Donauföderation", *Schwarz-Gelbe Allianz*, Wien, Интернет, <http://sga.monarchisten.org/mittleuropa/donaufoederation.html>, 15. јануар 2014.

обухватала Аустрију, Мађарску, Словачку, Чешку, Словенију и Хрватску, док би у перспективи, како истичу аустријски монархисти, могла обухватати и Јужни Тирол, Тршћанску регију, Босну у Херцеговину, Војводину, Буковину, Шлезију, Галицију и Трансилванију. Црно-жута алијанса није успела да од свог оснивања 2004. године привуче значајнији број потенцијалних гласача у Аустрији, а ове идеје нису шире прихваћене ни у осталим државама које би требале по овој замисли чинити Дунавску федерацију. Напротив, монархистичке политичке партије у Мађарској, Чешкој и другим државама насталим од Аустроугарске немају готово никакав утицај.

**Карта бр. 4: Дунавска федерација
према аустријској Црно-жутој алијанси**

Извор: Интернет, <http://sga.monarchisten.org/mitteleuropa/donaufoederation.html>, 15. јануар 2014.

Сто година после – уместо закључка

Распад Аустроугарске монархије, као резултат окончања Првог светског рата, наизглед је смирио узавреле национализме на њеном тлу, и то захваљујући настанку већег броја нових држава. Такозвани немачки фактор је у резултату Првог светског рата видео потребу за наглим ревизионизмом, што је неколико деценија касније кулминирало избијањем Другог светског рата 1939. године.

Аустрија, као водећа држава двојне монархије изгубила је утицај у регионалним размерама, који више никада није успела да поврати. А значајна мањина њеног становништва остала је да живи у суседним или новонасталим државама (Јужни Тирол у Италији, Војводина и Славонија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Ердељ/Трансилванија у Румунији, итд.). Са друге стране, и Мађарска је распад Аустроугарске видела као изразито трауматичан догађај, јер је велики део мађарског живља остао у суседним државама (Словачка, Румунија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца). Након краја Хладног рата 1989. године Савезна Република Немачка је, са друге стране, ојачала своју улогу у Европи и, као држава која је била поражена и у Првом и Другом светском рату, постала најснажнија континентална економска сила.

Србија, као држава која је прва нападнута од стране Аустроугарске у Првом светском рату, такође, данас стотину година након отпочињања овог сукоба има значајан број припадника српског народа у често не баш пријатељски настројеним државама и ентитетима у суседству (Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора, итд.).⁴² Са изу-

⁴² Д. Ђукановић, "Положај Срба у постјугословенским државама", *Нова српска политичка мисао*, ИИЦ "Нова српска политичка мисао", vol. XV, број 3-4, Београд, 2007, 367–377.

зетком проширења на некадашњу јужну Угарску, Србија, није успела да суштински доживи територијално проширење захваљујући формирању две јужнословенске федерације од 1918. до 1991. године. Овим се декларисана и промовисана политика Србије у вези са уједињењем свих Срба у једну државу након 1903. године и непосредно пред избијање Првог светског рата показала непродуктивном.

Босна и Херцеговина, као некадашња територија у саставу Аустроугарске, данас представља нефункционалну државу са сталним међусобним трвењима и тензијама између тамошњих бошњачких, српских и хрватских етно елита. Њени актуелни унутрашњи проблеми веома личе на оне који су постојали и за време аустроугарске окупације земље. Хрватска, али и Словенија, са друге стране, успеле су да се након стицања самосталности 1991. године након дужег периода интегришу у Европску унију и Северноатлантски савез.

Дакле, у историјском контексту, Аустроугарска политика према Балкану од XVIII до XX века показала се неуспешном, али и политика Краљевине Србије, која је почивала на неопходности што бржег уједињења територија са српском већином у деловима некадашње суседне монархије. Последице Првог светског рата оставиле су несagleдиве демографске последице по српски народ због изразито великих страдања.

* * *

AUSTRIA – HUNGARY AND THE BALKANS – INTRODUCTION TO COLLAPSE...

Summary: In this paper, the authors analyze the relationship of Austria, and later the Austro-Hungarian empire, the neighboring regions and countries in the Balkans, from XIX to the early XX century. The authors pay special attention to the aspirations of the Austro-Hungarian Empire to indirectly, or through military conquest or through the conclusion of bilateral agreements and conventions, control the immediate environment of the Balkans south of the rivers Sava and Danube. The authors emphasize that the Austro-Hungarian Empire within its frame stood in front of many challenges particularly strong ethno-nationalism, which resulted in creation of a large number of new states in its territory after the First World War (1918).

Authors analyses with special care the relationship between Austria-Hungary against Serbia and Bosnia and Herzegovina, especially after the Congress of Berlin in 1878. In this context, they state that the occupation and later annexation of Bosnia and Herzegovina was a major challenge for the Austro-Hungarian politics, and that relations between Serbia and Austria-Hungary changed depending on whether dynasty was ruling, Obrenovic or Karadjordjevic. However, the authors conclude that there was and still doesn't no evidence that official Serbia was directly organizing Sarajevo assassination (1914) with "Mlada Bosna". At the end, they analyze how everything looks today, a century later, especially consequences of World War II, the status of "German factor", so-called Serbian national question, and what is the present position of Austria and Hungary as the backbone of the former dual monarchy .

Keywords: Austria-Hungary, the Balkans, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia, World War I.